
SRPSKI KLERONACIONALIZAM I POJAVA IDEJE O OBNOVI CRNOGORSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

Dragutin Papović

The situation in Yugoslavia and Montenegro in the last three to four decades has been favourable for the collaboration of Serbian nationalists and the Serbian Orthodox Church clergy. The appeal for protection of Serbs and their shrines in Kosovo and Metohija is a platform for a new Serbian clerical nationalism. Amfilohije Radović, who became the Metropolitan of Montenegro, was the leader in this policy. He believes that Montenegro is a region where the Serbian Orthodoxy and Kosovo mythology should live. The idea of renewal of the Montenegrin Orthodox Church arises in response to such policies and circumstances in which the country found itself.

Opšta kriza u kojoj se početkom 80-ih godina XX vijeka našla SFRJ izazvala je i jačanje srpskog nacionalizma. Srpski nacionalisti su podršku su našli među sveštenstvom Srpske pravoslavne crkve (SPC) i htjeli su da crkvenu organizaciju iskoriste kako bi se, paralelno s vjerom, propagirao srpski nacionalizam. Cilj srpskih svjetovnih i duhovnih nacionalista je bio da, naročito od eskaliranja kosovske krize 1981. godine, SPC pretvore u vodeću parapolitičku organizaciju srpskog naroda. U aprilu 1982. godine 21 sveštenik i monah SPC, među kojima su bili i: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, uputilo je najvišim državnim i crkvenim organima *Apel za zaštitu srpskog življa i njegovih svetinja na Kosovu i Metohiji*.

Oni su naveli da se bez SPC ne može rješavati sudbina srpskog naroda, jer je SPC „organski utkana u istorijsko i duhovno biće ovog naroda, pre Kosova, za vreme Kosova i posle Kosova sve do dana današnjega, na čije se živo tkivo najpre spusti svaki udarac namenjen srpskom narodu“. U *Apelu* je zapisano da je Srpstvo isto što i Kosovo, a Kosovo je „grob u koji je sve zakopano, a vaskrs ide opet preko groba“. Pitanje Kosova je u *Apelu* postavljeno kao pitanje opstanka srpskog naroda, jer je „sa svojom Pećkom patrijaršijom, Dečanima, Gračanicom, Kosovskim mučenicima i srpskim Kosovskim zavetom i opredeljenjem, Kosovo naše pamćenje, naše ognjište, žiža našeg bića. A oduzeti jednom narodu pamćenje, znači – ubiti ga i duhovno uništiti.“ Naveli su da bi ćutanje o ovom problemu bilo ravno izdajstvu svog naroda i da vlast ne vodi adekvatnu politiku u rješavanju kosovskog problema. Istakli su da srpski narod Kosovsku bitku vodi od 1389. godine i da za srpski narod „nema skuplje reči od reči Kosovo, ni dragocenije stvarnosti, ni veće svetinje, prošle, sadašnje, i buduće, nego što je stvarnost i svetinja Kosova.“

Oni su naveli da Srbi na Kosovu u socijalističkoj Jugoslaviji trpe iste zločine koji su trpjeli pod osmanskom vlašću u XIX vijeku. Time su izjednačili socijalističku Jugoslaviju i Osmansko carstvo. U *Apelu* je, između ostalog, istaknuto da se na Kosovu sprovodi „planski genocid nad srpskim narodom“, a za pomagača genocida su označeni zvanični organi na Kosovu. Potpisnici *Apela* su naveli da se došlo do toga da se negira da je Kosovo srpsko, i da će se, ako se ne promijeni zvanična politika, vjekovni Kosovski boj završiti tih dana trećom i posljednjom seobom Srba, odnosno „mirnim, genocidno smišljenim istrebljenjem“. Iako su u *Apelu* naveli da ne žele zlo Albancima, potpisnici su naveli da zulume nad srpskim narodom čine „najzadovoljeniji i najprivilegovaniji“ i upitali se šta je sa tim

albanskim „gorštačkim, ponosnim, patrijarhalnim narodom, čija deca, mladići i ljudi ubijaju svoje vekovne susede?“ Postavili su i pitanje koje je, u stvari, posredno ukazalo na političkog krivca za kosovski problem: „Ko je taj ko sme da na sebe preuzme odgovornost pred istorijom da je za njegovo vreme Kosovo etnički i duhovno izgubljeno? Niko drugi osim onoga koji Kosovo stvarno izgubi, jer samo taj i ne zna šta je Kosovo.“

Apel je bio pokušaj da se SPC direktno uvuče u politička pitanja, i da se politika definisana u *Apelu* preko SPC nametne kao jedino nacionalno ispravna u rješavanju kosovske krize. *Apel* je jasno naveo da je politika tadašnje srpske i jugoslovenske vlasti neadekvatna, pa i izdajnička, kao i da je Jugoslavija neadekvatna država jer je stanje srpskog naroda na Kosovu u okviru nje isto kao što je bilo i u okviru Osmanskog carstva. Zaključak je bio da prvo treba promijeniti zvaničnu srpsku politiku, a potom i Jugoslaviju. Iako su za političke krivce označene kosovska, srpska i jugoslovenska vlast, kolektivna i najteža krivica je pripisana albanskom narodu, koji je označen za genocidni. To je značilo da je kosovska kriza prvenstveno pitanje postojanja dva naroda na Kosovu, gdje su Albanci, sudeći prema *Apelu*, bili pogrešna nacija na svetoj srpskoj teritoriji. *Apel* je osmišljen kao nacionalno-politički program za homogenizaciju i mobilizaciju cijelog srpskog naroda u Jugoslaviji, a taj program je trebalo da u cijeloj državi realizuju nacionalno ispravna srpska vlast i SPC. *Apel* je objavljen u listu SPC *Pravoslavlje* u maju 1982. godine, ali bez imena potpisnika.

O *Apelu* su raspravljalo na Svetom arhijerejskom saboru SPC u maju 1983. godine.¹ Saboru su ovo pitanje nametnuli episkopi

¹ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 40, Informacija o zasjedanju Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 14. VI 1983.

SPC iz inostranstva, a u ime njih *Apel* je pročitao episkop zapadno-evropski Lavrentije. Kroz raspravu o *Apelu* istaknuta su pitanja koja je trebalo riješiti u vezi sa Kosovom, a podnosioci *Apela* su istakli da će, ako se ta pitanja ne riješe, o tome obavijestiti Ujedinjene nacije i vlade zapadnih zemalja u kojima je SPC imala eparhije. *Apel* je naročito podržala srpska nacionalistička emigraciji u sjevernoj Americi, kao i eparhije SPC na području SAD i Kanade. Njihovi episkopi: Hristifor, Firmilijan i Grigorije su 1983. godine posjetili američki Kongres, gdje su tražili podršku za SPC i srpski narod na Kosovu.² Episkop Hristifor je naveo da je do posjete episkopa Kongresu došlo na osnovu odluke Savjeta eparhija SPC u SAD i Kanadi, da su oni Kongres posjetili kao američki građani i nezavisno od rukovodstva SPC u Jugoslaviji. Nijesu dobili podršku Kongresa, a patrijarh German je oštro ukorio episkopa Hristifora, jer o ovome nije bila obaviještena Patrijaršija i jer je to SPC dovelo u nelagodnu poziciju prema jugoslovenskim vlastima. Jugoslovenska vlast je očekivala da patrijarh i Sabor direktno osude ovu akciju, ali se to na zasijedanju Sabora nije dogodilo jer su se u vrhu SPC plašili da bi tako izazvali drugi raskol u SPC u sjevernoj Americi, gdje je već djelovala raskolnička crkva pod rukovodstvom episkopa Dionisija. No, predstavnici srpske i jugoslovenske vlasti nijesu prihvatili ovakvo opravdanje patrijarha Germana, jer se radilo o neprihvatljivom ponašanju trojice episkopa SPC, članova Svetog arhijerejskog sabora. Vlasti su istakle da je u ovom pitanju Sabor očigledno vodio računa da se prilagodi emigraciji koja nije bila naklonjena socijalističkoj Jugoslaviji. Sabor je zaključio da Sinod SPC na čelu sa patrijarhom Germanom i

² DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

episkopom raško-prizrenskim Pavlom uruči *Apel* Predsjedništvu SR Srbije, da se zatraži prijem kod predsjednika Predsjedništva SR Srbije Nikole Ljubičića i da se *Apel* objavi u *Glasniku SPC*. No, vrhu SPC je bio jasno da bi usvajanje oštirih stavova iz *Apela* vodilo u direktan sukob sa vlastima i državom. Zato je Sabor u okviru zaključaka o Kosovu usvojio sažet i umjeren stav „da se na Kosovu još uvijek osjeća pritisak nad pravoslavnim vjernicima, pa se njihovo iseljavanje i dalje nastavlja“.

Iako *Apel* u predloženoj formi nije dobio zvaničnu podršku Sabora, bilo je jasno da SPC nije ni protiv ovog dokumenta. U suštini, to je bila prećutna saglasnost, dok je dio crkvenih velikodostojnika i srpskih nacionalističkih snaga u zemlji i inostranstvu otvoreno podržao ovaj dokument. Posebno mjesto u kreiranju i realizaciji *Apela* imali su teolozi i profesori na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, koji su, prema analizi Savezne komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, činili grupu „grčkih đaka“.³ Ovi teolozi su doktorirali na Bogoslovskom fakultetu u Atini. Tokom boravka u Grčkoj prihvatili su i usvojili ortodoksno grčko učenje, koje su nastojali da primijene u Jugoslaviji. U velikom broju članaka i učešćem na javnim tribinama, gdje su se razmatrala etička, filozofska, religijska i opštedruštvena pitanja, iznosili su stavove o navodnoj ugroženosti SPC u Jugoslaviji i planskoj ateizaciji omladine. Nastojali su da okupe intelektualce oko crkve u cilju jačanja njenih pozicija, jer su smatrali da je društvo u krizi i da crkva to treba da iskoristi za jačanje aktivnosti. Zbog visokog stepena stručnosti, ugleda u pravoslavnom svijetu i dosljednog monaškog života, ova grupa teologa je bila veoma popularna kod studenata, na koje je vršila najveći uticaj. Za njih su govorili i da su „justinovci“, učenici čuvenog teologa i profesora

³ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim kadrovskim pitanjima u SPC.

Bogoslovskog fakulteta u Beogradu Justina Popovića, koji je bio poznat po kritici zapadnog svijeta, po antiekumenističkom shvatanju i po „Svetosavlju kao filosofiji života“. Oni su zbog „mekih“ stavova o Kosovu koje je usvojio Sabor SPC kritikovali i vrh SPC. Crkvenom vrhu su zamjerali što nije odlučnije reagovao povodom kosovskih događaja, i tvrdili su da vrh SPC ide „linijom nezamjeranja vlastima, dok Crkva stenje s jedne strane od Albanaca, a s druge od komunista“.

Među trojicom „grčkih đaka“ u kleronacionalističkoj politici prednjačio je Amfilohije Radović koji je svoja uvjerenja istakao u besjedi na opelu Justina Popovića 1979. godine.⁴ Tada

⁴ DACG, 411, k. 40, Beseda jeromonaha Amfilohija na opelu oca Justina Popovića – profesora Univerziteta, pročitano na Hilendarskoj trpezi mesto Žitija Svetih: „Dragi Oče Justine! Ispraćamo te danas na večni počinak... Ispraćamo te i ostajemo siromašniji za jednog svetitelja. Ali ti odlaziš i sa sobom bogatiš Nebesku Srbiju, odlaziš tamo gde je Gospod tvoj, kome si verno poslužio, tamo gde su Njegovi Apostoli i svi sveti izdanci našeg roda, i svi sveti. Ispraćajući te za Nebesku Srbiju, u tuži za tobom i nad sobom, jedino te molimo: Pozdravi tamo svetoga starca Simeona Mirotočivog i zamoli ga da nam oprosti što svete granice srpskih zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje, ne čuvamo. Pozdravi tamo i svetitelja Savu, njegovog sina i tvorca naše nacije i kulture, i kaži mu da se ne prosvjećujemo njegovom Prosvetom i da nismo sačuvali hiton Crkve svetosavske nepocepan: Rimski vojnici su kocku bacili da ne bi pocepali nešiveni hiton Gospodnji, a mi izgleda da smo gori od rimskih vojnika. Pozdravi gore i svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i kaži mu da se kandilo vere gasi na Kosovu njegovom. Pozdravi i svetog Vasilija čudotvorca Ostroškog kod koga si išao i pred njim zajedno sa njim plakao nad rodnom svojom. Zajedno sa njim pozdravi i svetog Petra Cetinjskog mučenika. I kaži im ono što oni znaju, da narod njihov za koga su sebe prineli Bogu na žrtvu gasi kandilo vere u njihovoj Crnoj Gori. Kaži im to, Oče sveti, da ima hramova koje su oni gradili i za koje su ginuli, pretvorenih u štale za stoku, da ima čak i opoganjenih hramova! Kaži im da ima i grobova onih koji su pali za krst časni i zlobodu zlatnu –

jeromonah, Radović je, između ostalog, naveo da Justina ispraćaju u Nebesku Srbiju, gdje se nalaze „svi sveti izdanci našeg roda.“ On je Stefana Nemanju (Sv. Simeona) zamolio za oprost što ne čuvaju „svete granice srpskih zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje“, a Svetog Savu je nazvao tvorcem „naše nacije i kulture“. Poručio je da se kandilo vjere gasi na Kosovu svetog mučenika Lazara, i da narod Svetog Vasilija i Svetog Petra Cetinjskog u Crnoj Gori gasi kandilo vjere, skrnavi svete hramove i grobove. Naveo je da „Nebeska sveta Srbija“ treba da čuje i ono što je najstrašnije: da se gasi sveta vjera u djeci srpskoj. Kao poseban problem je istakao nastavne programe koji su u školama i na Univerzitetu širili ateizam. Radović je u ovoj besjedi ukazao na najveće probleme srpskih zemalja i srpskog naroda, a onda je naveo da je rješenje

oskrnavljenih, na kojima nema niko da zapali sveću. Kaži Nebeskoj svetoj Srbiji i ono što je najstrašnije, ono zbog čega si tako duboko tugovao i patio, zalivajući sveto ovo tle svojim svetim suzama: kaži im da se gasi sveta vera u deci srpskoj! U našoj školi ubija se Bog! Na našem univerzitetu na kome si i ti predavao raspinju Hrista! Iz naše prosvete izbacuju Svetog Savu, njenog tvorca! Sve ih pozdravi, Oče Justine, i zajedno sa njima zamoli Gospoda njihovog i Gospoda tvoga, da nam oprosti, jer ne znamo šta radimo! Ti si dobar rat ratovao i trku svršio! Ako neko od onih koji prodoše i živeše na ovoj zemlji može da ponovi ove apostolske reči, onda si nesumnjivo ti taj: „Dobar rat ratovah i trku svrših“! Pomozi i nama tvojim svetim molitvama i svojim zastupništvom pred prestolom Gospoda Slave: da se pokajemo, da shvatimo i da ispunjavmo tvoj amanet i tvoju poruku! Da podražavamo tvoj život! Da budemo blagovesnici tvoje vere i tvoje prosvete. Da se ponovo vratimo putevima Svetog Save i Svetog Simeona Nemanje i Svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca i putem svih Svetih bogougodnika! Moli se Bogu za nas! Moli se Bogu za ceo svet i za ovaj narod: da pronađe svoj put, kao što si ga i ti pronašao, da ponovo nađe dušu svoju, kao što si ti našao svoju dušu! Da ponovo nađe srce svog srca, Hrista Bogočoveka, kao što si ga ti pronašao!“

tih problema u ispunjenju amaneta Justina Popovića i da se srpski narod vrati putevima: Svetog Save, Svetog Simeona Nemanje, Svetog velikomučenika kosovskog Lazara, Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca. Poručio je da srpski narod mora ići putem svih Svetih bogougodnika. To je bio apel za povratak srpskog naroda crkvi, vjeri i nacionalizmu.

Ovaj govor se može smatrati manifestom srpskog kleronacionalizma. On je bio mješavina nacionalističke politike i svetosavske kvazireligije koju su osmislili Nikolaj Velimirović i Justin Popović. U centru te kvazireligije nalazila se Nebeska Srbija. Pojam Nebeske Srbije prvi je upotrijebio episkop Nikolaj Velimirović na sahrani srpskom kvislingu i fašisti Dimitriju Ljotiću u Sloveniji 1945. godine. Pokojni Ljotić je bio prvi stanovnik Nebeske Srbije. SPC je Ljotiću naknadno pridružila istaknute srpske nacionalne junake i svetitelje, a naročito pripadnike dinastije Nemanjić i aktere kosovske bitke i mitologije. Tako je Nebeska Srbija postala metafizička nacionalna oblast kojom je gospodarila SPC. Poredak u Nebeskoj Srbiji je formiran prema nacionalističkom svetosavlju koje je Nikolaj Velimirović osmislio na svom čuvenom predavanju na Kolarcu 1935. godine, a podržao i promovisao Justin Popović. Tako je Nebeska Srbija svetosavskog uređenja postala srpski raj u kome mjesto i besmrtnost dobijaju oni koji život i rad posvete ostvarenju srpskog kleronacionalističkog projekta na zemlji. Podsticaj takvim djelatnicima na označenoj srpskoj zemlji bilo je to što bi za sva zlodjela počinjena u ime zemaljske Srbije dobili, ne samo oprost od SPC, nego i ugledno i besmrtno mjesto u Nebeskoj Srbiji. Tako je srpski kleronacionalizam svom političkom programu obezbijedio dimenziju lažne, ali funkcionalne svetosti. Taj program je bio osnova *Apela*, a usaglašeni cilj nebesko-zemaljske politike SPC bio je da se razbije socijalistička Jugoslavija, da se srpske

zemlje ujedine pod Srbijom, da srpski narod dominira u tim zemljama, i da se poredak u tim zemljama i život srpskog naroda organizuju prema vjerskoj i nacionalnoj praksi SPC.

S obzirom na to da su kreatori *Apela* Crnu Goru tretirali kao srpsku zemlju, a Crnogorce kao dio srpskog naroda, ovu politiku je posredstvom Mitropolije crnogorsko-primorske (MCP) trebalo realizovati i u Crnoj Gori. Mitropolija je, izuzev opštine Pljevlja koja je bila pod crkvenom jurisdikcijom Mitropolije dabro-bosanske, obuhvatala cijelu teritoriju Crne Gore. No, tadašnji mitropolit crnogorsko-primorski Danilo Dajković, iako vjeran SPC, njenoj organizaciji i hijerarhiji, nije bio zainteresovan za kvarenje odnosa sa crnogorskim vlastima. Iako je bio Srbin, nije bio pobornik ove nacionalističke ideologije. U fokusu mitropolitovog rada bila je zaštita imovine, a prije svega povraćaj zemljišta manastirima i crkvama koje je preko zakonskog maksimuma nepravilno nacionalizovano. Mitropolit se, takođe, uglavnom žalio na nepravilnu eksproprijaciju, na neadekvatnu zaštitu hramova, na težak materijalni položaj sveštenstva i na druga pitanja iz života crkve koja nijesu imala politički značaj. Dokaz za mitropolitovu nacionalno-političku suzdržanost je činjenica da je na zasijedanju Svetoga arhijerejskog sabora u maju 1983. godine kada se raspravljalo o *Apelu* on govorio samo o imovinsko-pravnim problemima. Dok je u SPC Kosovo bilo „goruće pitanje“ mitropolit crnogorsko-primorski se bavio pitanjima crkvene imovine. Osim toga, MCP ni organizaciono ni kadrovski nije bila u stanju da se bavi nacionalističkim i opozicionim djelovanjem. Prema podacima Vjerske komisije Crne Gore iz 1986. godine, MCP je imala 70 sveštenika od čega svega 30 aktivnih. Većinu aktivnih pravoslavnih sveštenika i naročito kaluđera u Crnoj Gori činili su Dalmatinci i Bosanci. S druge strane, SPC je u Crnoj Gori koristila impresivan broj vjerskih objekata. Prema evidenciji

Vjerske komisije u Crnoj Gori je sredinom 80-ih bilo 1006 vjerskih objekata, od čega 655 pravoslavnih.⁵ Zakonom o zaštiti spomenika kulture u Crnoj Gori je za spomenike kulture proglašeno 125 pravoslavnih objekata.

MCP je koristila značajnu infrastrukturu, ali sve i da je htjela tada nije mogla da se ozbiljnije bavi nacionalističkim programom. Bogić Femić, arhijerejski namjesnik u Baru i jedan od sveštenika koji je prihvatio poruke iz *Apela*, naveo je u julu 1983. godine da je MCP u teškom kadrovskom stanju, da ima nekoliko gradova, varošica i sela u kojima nema pravoslavnih sveštenika i da se tu ne čuju zvuci zvona na Uskrs, Božić, Bogojavljenje i Sv. Savu.⁶ Zbog malobrojnog i uglavnom pasivnog sveštenstva, Femić je naveo: „Srpska crkva u Crnoj Gori ne bi mogla da se poredi ni sa kakvom drugom vjerskom zajednicom, a ni s bilo kakvom novonastalom sektom. Ona jedino može da se uporedi s ranjenim i iznurenim vojnikom, koji leži u nekome korovu na bojištu, ječi i neprestano traži pomoć. Mogla bi da se uporedi i s neakvim starim brodom koji je udaljen od obale nasukan na morskoj pučini, gdje ga vjetrovi ljuljaju a talasi neprestano zapljuskuju. Uzaludno taj stari ‘Svetosavski’ brod daje signale i svira, njemu niko ne prilazi da ga izvuče i uputi u mirnije vode. To je jedna velika vjetrometina na kojoj se nalazimo mi srpski sveštenici u Crnoj Gori jer je zaista teško odrediti odakle sve sjeverac i oluja duvaju.“

Zbog marginalnog uticaja SPC u Crnoj Gori kreatori i pristalice politike „Apela“ Crnu Goru su tretirali kao misionarsko područje gdje je trebalo širiti svetosavlje i kosovsku mitologiju. Zato su Amfilohije Radović i Atanasije Jevtić Crnu Goru posjetili već 1982. godine.⁷ Crnogorska vlast je ocijenila da je njihova posjeta

⁵ DACG, 411, k. 41, Republička komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Kabinetu predsjednika CK SK Crne Gore, Titograd, 21. V 1985.

⁶ „Amerikanski Srbobran“, srijeda 20. jul 1983, *Srpska zora*, br. 96.

⁷ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

imala nacionalistički karakter, a njihov uticaj je smatrala negativnim tim prije što su oni imali pristalice među pravoslavnim sveštenstvom u Crnoj Gori. Među tim sveštenicima izdvajao se Momčilo Krivokapić iz Kotora koji je bio jedan od 21 potpisnika *Apela*.⁸ Pored njega, po ekstremnim stavovima u vezi stanja na Kosovu, isticao se sveštenik Bogić Femić iz Bara. Da je među crnogorskim sveštenicima bilo još takvih, vidjelo se na sjednici predsjedništva Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore, koja je održana krajem aprila 1982. u Titogradu. Diskusije pojedinih sveštenika su ukazivale na potrebu preduzimanja oštrijih mjera prema „progoniteljima srpskog i crnogorskog življa“ na Kosovu. Na ovoj sjednici sveštenik Krivokapić iz Kotora je naveo da su pravoslavni sveštenici napravili izvanredan potez potpisujući *Apel*.

Sveštenik Krivokapić je imao i drugih inicijativa koje su pogodovala ovoj politici. Na njegovu ideju je u Prčanju 1982. godine sagrađena crkva Sv. Petra Cetinjskog, po uzoru na kapele Karađorđevića koja je sagrađena 1925. godine i u kojoj je do izgradnje mauzoleja na Lovćenu počivao Petar II Petrović Njegoš. To je bio jedan od načina da SPC nastavi sukob sa crnogorskim vlastima oko ovog pitanja, kao i način da se promoviše srpski nacionalizam. Osvećenje ove crkve je održano 1. avgusta 1982. godine. Tom prilikom mitropolit Danilo je izjavio da je taj hram „slika one porušene kapele na Lovćenu“, čiji je zadatak da se kod vjernika taj hram ne zaboravi. Mitropolit je poručio da se nada da će svi koji dođu da se mole u crkvi u Prčanju, kada je pogledaju, sjetiti se kapele na Lovćenu.⁹ Momčilo Krivokapić je

⁸ DACG, 411, k. 39, Iz Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 21. IV 1982.

⁹ DACG, 411, k. 39, Govor mitropolita crnogorsko-primorskog Danila Dajkovića, održan 1.08.1982. godine prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

održao govor u kome je naveo da je izgradnjom crkve Svetog Petra Cetinjskog ispunjeno puno vaskrsenje i da zato tu crkvu zovu i Anastasija, jer je ona znak da je crkva neuništiva, da se ne može srušiti crkava onoliko koliko „mi možemo da sagra-dimo“ i da ne može nestati crkva na zemlji.¹⁰ Ovom prilikom propovijed je održao i Atanasije Jevtić.¹¹ On je osvećenje crkve povezao sa svecima SPC koji su imali naročitu ulogu u nastanku i širenju kosovskog nacionalnog zavjeta. Jevtić je ukazao na srećnu podudarnost da se osvećenje crkve poklopilo sa praznikom „pravednog božijeg ugodnika despota Stefana Srpskog, sina velikomučenika kosovskog Lazara i majke njegove, carice Milice.“ Naveo je da je despot Stefan bio veliki mučenik koji je posle „Kosova, poraženoga i žalasnoga, koga niko nije tako opevao kao sinovac Petra Cetinjskoga, veliki vladika Njegoš“ uspio da Srbiju, iako porobljenu, ispuni poštenjem, manastirima, gordošću i plemenitošću. Istakao je da je po broju i značaju sagrađenih zadužbina despot Stefan stigao svoga oca i svoje velike pretke Nemanjiće. Time je Jevtić izgradnju ove crkve i ovu vjersku svečanost doveo u vezu sa kosovskom mitologijom i srpskom istorijom, a u krajnjem sa promocijom nacionalizma Nebeske Srbije.

Sličnu aktivnost na području Bara je sprovodio paroh i arhi-jerejski namjesnik Bogić Femić. Zahvaljujući njegovoj inicijativi u selu Zubci u Opštini Bar na dan Svetog Vaslija Ostroškog 12. maja 1984. godine svečano je otvorena i osveštana nova crkva Sv. Vasilija.¹² Vjerskoj proslavi je prisustvovalo između 700 i

¹⁰ DACG, 411, k. 39, Govor Momčila Krivokapića koji je održao 1.08.1982. godine na ručku u Prčanju povodom osvećenja crkve Sv. Petra.

¹¹ DACG, 411, k. 39, Propovijed koju je 1.08.1982. održao Atanasije Jevtić prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

¹² DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Svečano otvaranje i osveštenje nove crkve „Sv. Vaslija“ u selu Zubce – opština Bar, Titograd, 28. V 1984.

800 vjernika, od čega oko 250 mladih i 10 sveštenika uglavnom iz Mitropolije crnogorsko-primorske, što je bila najmasovnija manifestacija SPC u Baru od 1945. godine. Crkva Sv. Vasilija je podignuta isključivo od dobrovoljnih priloga vjernika iz Crne Gore, Srbije i Kosova, i to u relativno kratkom roku. Femić je kamen temeljac crkve postavio 12. 05. 1983. godine i uspio je da maksimalno angažuje laički dio crkvene opštine u Baru u izgradnji ovog objekta. Ceremonijal osvećenja crkve počeo je dočekom episkopa timočkog Milutina, kome je uručivanjem cvijeća dobrodošlicu poželjelo dvadesetoro djece poređane u špalir ispred crkve. Episkop Milutin je, uz asistenciju prisutnih sveštenika i gostiju Petra Perkolića, barskog nadbiskupa i njegovog župnika iz Sutomora don Ljuba Galića, održao liturgiju u prepunoj porti novosagrađene crkve. Episkop timočki je održao besjedu i istakao je zasluge „vrlo agilnog sveštenika Femića“, koji je doprinio da se ovaj hrišćanski hram podigne i da bude povod da se braća i sestre po vjeri okupe. Mitropolit Danilo je Arhijerejskom gramom i Poslanicom odlikovao osam vjernika ove parohije. Episkop Milutin je Bogiću Femiću za njegov dostojan rad i za angažovanje na izgradnji crkve Sv. Vasilija uručio odličje „pravo nošenja crkvenog pojasa“, koji mu je dodijelio mitropolit Danilo. Taj čin je ispraćen aplauzom vjernika i sveštenika. Na kraju govora, episkop Milutin je obećao da će grupa njegovih vjernika doći do kraja ovog proljeća da posjeti ovo „sveto mjesto i pokloni se moštima Sv. Vasilija“. Iako na ovoj svečanosti nije bilo kleronacionalističkih ispada, crnogorska vlast je prigovorila zbog toga što je ova crkva izgrađena bez odobrenja nadležnog organa SO Bar, koje je bilo potrebno shodno članu 9 Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Vjerski obred je obavljen i bez prethodnog odobrenja nadležnog organa SO, što je bilo potrebno shodno članu 11 istog zakona. Ovo kršenje zakona bilo je dokaz jačanja

i otvorenog prkosa SPC, što je u ranijem periodu bilo nedopustivo.

Pod direktnim uticajem *Apela* SPC je pojačala aktivnosti u Crnoj Gori. Početkom 1983. godine zabilježeno je da je kršten daleko veći broj djece u manastiru Ostrog nego ranije. Više pažnje je poklonjeno organizaciji krsnih slava i vjerskih praznika. Na području Titograda prodato je oko 5.000 crkvenih kalendara 1982. godine. Mitropolit Danilo je u cilju jačanja vjerskog života uputio posebno pismo svim sveštenicima i tražio da pojačaju aktivnost među vjernicima. Tako su sveštenici MCP na tradicionalnoj proslavi Gospođindana u Herceg Novom 1983. godine bili pokretači narodnih običajnih igara (kolo, guslarske pjesme, bacanje kamena s ramena), dok je mitropolit Danilo održao prigodan govor. Ovakve aktivnosti sveštenstva SPC su imale efekta o čemu su svjedočile sve masovnije proslave Božića, Uskrsa i vjerskih praznika u pojedinim porodicama, te posjete mlađih lica manastiru Ostrog. Osim posjeta Ostrogu, početkom 80-ih organizovano je više vjerskih skupova i odlazaka vjernika u manastire Piva, Cetinje i Pečku patrijaršiju. SPC u Crnoj Gori je tokom 1982. godine organizovala 4 masovnije vjerska skupa na kojima je učestvovalo oko 4.500 građana, dok je tokom 1984. organizovala desetak ovakvih skupova i manifestacija (H.Novi, Ostrog, Cetinje, Bar, Kamenari i dr.) u kojima je učestvovalo oko 10.000 vjernika i drugih građana među kojima veći broj mladih. Na tradicionalnoj proslavi Gospođindana kod manastira Savina u Herceg Novom 1984. godine bilo je između 4 i 5 hiljada lica, odnosno za oko 50% više nego prethodnih godina.¹³ Bilo je slučajeva da se poklonička putovanja javno reklamiraju preko medija i da se objavljuju obavještenja o crkvenim svečanostima s pozivom da

¹³ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Ttograd, 29. X 1984.

im se prisustvuje. SPC je tako vjernicima preko Radio Bara uputila poziv da posjete Pečku patrijaršiju.

Pojačana vjerska i politička aktivnost SPC, ali i ostalih vjerskih zajednica u Crnoj Gori, bila je razlog da crnogorska vlast tome posveti više pažnje. Tokom 1983. godine time su se prvo bavili opštinski komiteti (OK) Saveza komunista (SK), a u oktobru 1983. godine u Predsjedništvu Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore održana je rasprava o aktuelnim idejno-političkim pitanjima djelovanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Potom su definisani pravci djelovanja SK. Predsjedništvo CK SK je obavezalo OK i osnovne organizacije SK da se aktivnije odnose prema pitanjima ispoljavanja i djelovanja crkve i vjerskih zajednica posebno kada su u tome kršile Ustav i zakonske propise. Nakon gotovo dvogodišnjeg rada. Komisija za idejni i teorijski rad CK SK Crne Gore predstavila je početkom 1985. godine dokument *Djelovanje crkve i vjerskih zajednica u Crnoj Gori i aktivnost Saveza komunista*.¹⁴ U ovom dokumentu je navedeno šta je u SK urađeno na realizaciji zaključaka od 1983. godine, kao i neka karakteristična djelovanja i ponašanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Aktivnost vjerskih zajednica u cjelini, uključujući i miješanje u politiku, bila je sve više vidljiva i izražena. Iako su se oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe donekle razlikovali kod pojedinih vjerskih zajednica, u suštini su se sveli na nekoliko zajedničkih karakteristika: veličanje uloge vjerskih zajednica i religije u životu naroda i u društvu uopšte, napadi na zvaničnu politiku prema vjerskim zajednicama i uporno ili sistematsko ignorisanje i napadi na osnovne tekovine NOB-a i socijalističke revolucije. Promoteri ove djelatnosti su bili sveštenici i nacionalisti koji su s njima bili povezani. Propagirali

¹⁴ DACG, 411, k. 45, Saziv za sjednicu Komisije CK SK Crne Gore za idejni i teorijski rad, Titograd, 1. II 1985.

su da „samo pravi Hrvat može biti katolik, pravi Srbin pripadnik pravoslavne vjere ili Musliman pripadnik islama“. Ova propaganda je sugerisala da komunisti, ateisti, i svi oni koji drugačije misle od „svoje“ crkve nijesu mogli pripadati svojoj naciji ni zastupati njene interese. S druge strane, vlast je smatrala da vjerske zajednice ne mogu predstavljati narod već samo vjernike, i da treba da se brinu o vjernicima u pogledu ostvarivanja njihovih vjerskih potreba, a ne o ostvarivanju njihovih prava koja su imali kao građani u skladu sa Ustavom i zakonom. Cilj vjerskih zajednica je bio da se putem javnog djelovanja i nacionalnih i političkih simbola obnovi ne samo vjera, nego i da se one nametnu kao alternativna politička snaga. U tome nastojanju vjerske zajednice su se posebno obraćale mladima. Njima su otvoreno preporučivali da odbace „sve ideologije starih“ i da su oni ti koji treba da prenesu „baklju vjere“ budućim pokoljenjima.

Jedna od prepreka za ostvarivanje ove politike vjerskih zajednica bila je slaba religioznost Crnogoraca od 1945. godine. Tadašnja sociološka istraživanja su govorila da su Crnogorci izrazito manje religiozni u poređenju sa pripadnicima ostalih naroda i narodnosti. Među vjernicima Crnogorcima dominirali su uglavnom stariji ljudi, dio stanovnika sa sela i onih sa najnižim stepenom obrazovanja. U Crnoj Gori u čitavom poslijeratnom periodu djelovanje sa pozicija klerikalizma imalo je slab uticaj. To su bili razlozi zbog čega je crnogorska vlast ovu oblast dugo vremena potcjenjivala. Zato je početkom i sredinom 80-ih veća aktivnost vjerskih zajednica iznenadila organe i institucije vlasti u Crnoj Gori. Vlast je na to uglavnom odgovarala dnevno-političkim akcijama. Loše strane te strategije su bile istovjetna kritika vjerske aktivnosti koja je bila u skladu sa zakonom i kritika nezakonite političke aktivnosti vjerskih zajednica i opozicionog djelovanja pojedinih djelova

crkvene hijerarhije. Trebalo je povući jasnu granicu između zakonskog djelovanja vjerskih zajednica i njihovog djelovanja koje je bilo političkog i nacionalnog karaktera. To je bilo teško, jer je SPC to dvoje vješto spojila. Vlast se prije svega suočila sa novim fenomenom – masovnim i javnim vjerskim proslavama, koje su demonstrirale snagu i uticaj crkve i koje su bile usmjerene na politizaciju vjere. Cilj ovih manifestacija je bilo reafirmisanje crkve i dalje jačanje njenih pozicija u društvu i sve su, pored vjerskog, imale i nacionalistička obilježja, što im je davalo posebnu političku dimenziju. Crkva se tako predstavljala kao „jedini i pravi“ zaštitnik interesa naroda, i izraženije je isticala potrebu masovnijeg vezivanja vjernika i građana za sebe, a na taj način se predstavljala i nametala kao faktor koji će riješiti ključne društvene probleme. Svim pripadnicima vjerskih zajednica, koji su se politički sukobili sa vlastima, bilo je zajedničko da su se povezali sa istaknutim nacionalistima. Na to su ukazivali kontakti istaknutih srpskih nacionalista i kleronacionalista, kao i idejna povezanost nekih od njih sa licima iz Crne Gore koji su djelovali sa pozicija velikosrpskog nacionalizma. Oni su navodili da je crkva „jedina legalna opozicija režimu u zemlji“. Za SPC u Crnoj Gori je bilo karakteristično poistovjećivanje vjerskog i nacionalnog, pri čemu je posebno bilo zastupljeno isticanje teze o ugroženosti Srba i spomenika srpske kulture na Kosovu. Zamjerali su vlasti što ne preduzima potrebne mjere da se zaustavi genocid na Kosovu, i isticali su da su tamo sveštenici oni koji junački podnose sve muke i ne napuštaju ga. U suštini, to su bile teze iz *Apela* koje su srpski kleronacionalisti u Crnoj Gori nastojali da nametnu u političkom životu.

Prema analizama vlasti, iako je ova politika SPC u Crnoj Gori postala izraženija nego u prethodnom periodu, on nije postala dominantna. Prije svega, mitropolit Danilo je bio obazriv i

suzdržan jer je smatrao da ova politika vodi u direktan sukob, ne samo sa vlastima, već i sa državom. On je bio umjeren i oprezan, i nije želio kvarenje odnosa sa vlastima. Vlast je smatrala da je ključna stvar u odnosima sa SPC u Crnoj Gori neposredan odnos sa mitropolitom kao prvim u hijerarhiji MCP. Iskustvo crnogorske vlasti je govorilo da se u dogovoru sa mitropolitom najbolje rješavaju sva pitanja. Mitropolit Danilo je, izuzev u slučaju izgradnje mauzoleja na Lovćenu, bio predusretljiv i raspoložen za saradnju sa vlastima. Tako orijentisan, mitropolit odgovarao je vlasti. No, mitropolit je u to vrijeme bio u dubokoj starosti (rođen 1895. godine) i trebalo mu je naći adekvatnog nasljednika. Kreatori *Apela* i nacionalisti u SPC su lobirali da mitropolita Danila Dajkovića naslijedi Amfilohije Radović. Početkom 1982. godine pojavila se nezvanična informacija da će Radović, u to vrijeme profesor na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, naslijediti mitropolita Danila. Zbog njegovog poznatog političkog djelovanja crnogorska vlast je bila protiv dolaska Amfilohija Radovića na čelo MCP. Crnogorska vlast je nadležnim u SPC sugerisala da pronađu drugog kandidata. Tim povodom su uspostavljeni kontakti sa patrijarhom Germanom, a crnogorska Vjerska komisija je sugerisala SPC kakvo lice bi bilo prihvaćeno na dužnost mitropolita crnogorsko-primorskog. Kao i u slučaju izbora mitropolita Danila 1961. godine, tražio se kandidat koji se neće miješati u politiku i s kojim će vlast moći da uspostavi korektne odnose.

U septembru 1984. godine na Cetinju je održan sastanak potpredsjednika Izvršnog vijeća i predsjednika Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama dr Božidara Tadića, sekretara ove komisije Božidara Karadžića i mitropolita Danila.¹⁵

¹⁵ DACG, 411, k. 40, Bilješka o razgovorima koji su vođeni sa Mitropolitom crnogorsko-primorskim Danilom, 19. septembra 1984. godine na Cetinju.

Između ostalog, razgovarali su i o mitropolitovom nasljedniku. Tadić je tražio mitropolitovo mišljenje o mogućnosti da se zamonaši Miraš Dedeić, teolog koji je živio u Zenici, a bio je porijeklom iz Crne Gore. Dedeić je diplomirao na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, a postdiplomske studije je završio na vatikanskom Orijentalnom institutu. Jedno vrijeme je radio u monaškoj školi SPC u manastiru Ostrog. Mitropolit nije konkretno odgovorio, ali je naveo nekoliko personalnih zamjerki na ovaj predlog. No, ubrzo je mitropolit Danilo odlučno izjavio da Miraš Dedeić ne može doći u obzir za kandidata za vikarnog episkopa. Jedan od nezvaničnih kandidata za to mjesto je bio i mitropolitov sinovac Petar Dajković, koji je tada bio na postdiplomskim teološkim studijama u SSSR-u. No, mitropolit je predstavnicima vlasti izjavio da bi takvo rješenje u sveštenstvu i u narodu moglo da se shvati kao uspostavljanje dinastije Dajković, što bi bilo jako loše. Mitropolit je tvrdio da Petar možda ne bi ni prihvatio tu dužnost, jer je suviše neiskusn i jer nijesu bili poznati njegovi planovi o budućnosti.

Izgleda da je mitropolit pronalazio izgovore kako bi se odbili kandidati koji u SPC nijesu imali podršku. Ko je bio favorit SPC postalo je jasno kada su mitropolit Danilo i dr Božidar Tadić o ovom pitanju diskretno razgovarali na XIV redovnoj skupštini Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore u Titogradu, oktobra 1984. godine.¹⁶ Mitropolit je naveo da je stav SPC da se za mitropolita imenuje Amfilohije Radović, i pitao je Tadića da li ima izgleda da se promijeni stav crnogorske vlasti o Radoviću, kako bi se on na proljeće 1985. godine imenovao za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske. Mitropolit je tvrdio da bi se Radović izmijenio dolaskom na Cetinje i da je postao mnogo mudriji i iskusniji.

¹⁶ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Ttograd, 29. X 1984.

No, mitropolit Danilo je uzalud agitovao u korist Amfilohija Radovića, jer je od početka 80-ih bilo jasno da je crnogorska vlast izričito protiv imenovanja Radovića za mitropolita crnogorsko-primorskog. Iako je i nekoliko episkopa SPC radilo na tome da se Amfilohije Radović izabere za vikarnog episkopa mitropolita crnogorsko-primorskog, to nije urađeno, jer je i patrijarh German uvažio stav vlasti Crne Gore.¹⁷

S obzirom na takav stav crnogorske vlasti, Sveti arhijerejski sabor SPC je 1985. godine za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske izabrao Nikanora Bogunovića, monaha iz manastira Krka (Hrvatska) i profesora na tamošnjoj Bogoslovskoj školi, dok je Amfilohije Radović, tada dekan Bogoslovskog fakulteta u Beogradu, izabran za banatskog vladiku.¹⁸ Crnogorska vlast nije bila zadovoljna ni izborom Bogunovića, jer je smatrala da je Bogunović „pulen“ ekstremnog dalmatinskog, a potom žičkog episkopa Stefana Boce. Jedna grupa crnogorskih sveštenika je s razočaranjem prihvatila odluku Svetog arhijerejskog sabora, jer su dugo agitovali za Amfilohija Radovića, i do posljednjeg trenutka su vjerovali u njegov izbor. S druge strane, bili su zadovoljni zbog njegovog izbora za banatskog vladiku, jer je tako zauzeo visoko mjesto u hijerarhiji crkvenih velikodostojnika. Ove odluke je najviše komentarisao sveštenik Momčilo Krivokapić koji je, prema ocjenama crnogorske vlasti, bio kleronacionalistički orijentisan. Na jednom simpozijumu teologa u Beogradu istakao je da je u vrhu SPC naglo poraslo interesovanje za stanje u Crnogorsko-primorskoj mitropoliji, pogotovo nakon što je 1984. godine objavljena treća knjiga *Enciklopedije Jugoslavije*

¹⁷ DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

¹⁸ DACG, 411, k. 41, Djelovanje klera.

u kojoj je u posebnoj odrednici dat prikaz istorije ove eparhije. Tu odrednicu je u okviru Redakcije Enciklopedije za Crnu Goru napisao dr Danilo Radojević. Radojević je, između ostalog, napisao da je Crnogorska crkva bila autokefalna. Krivokapić je naveo da se tekst ove odrednice ne razlikuje od stavova koje su o tom pitanju imali crnogorski separatisti i ustaški ekstremisti, i da je taj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* izazvao ogorčenje u „intelektualnim krugovima SPC u Beogradu“. Tim povodom je u listu SPC *Pravoslavlje* navedeno da je ovaj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* kao „kamenovanje nauke“. Komentarišući tok i odluke zasijedanja Svetog arhijerejskog sabora, Krivokapić je istakao da je, bez obzira na njegova iznevjerena očekivanja, izbor Amfilohija Radovića za episkopa SPC veliki uspjeh, kao što je veliki uspjeh i to što za vikarnog episkopa nije izabran mitropolitov sinovac Pero Dajković ili neko njemu sličan. Krivokapić je smatrao da je čak i bolje što Radović nije izabran za vikarnog episkopa Crnogorsko-primorske mitropolije jer bi „stalno kuburio s vlastima“. Zato je Krivokapić naveo da su u tom kontekstu odluke Sabora veoma mudre, jer je takvo rješenje najlakše prolazilo kod političara. Krivokapić je pozvao ostale sveštenike da prihvate novog vikarnog episkopa kako se ne bi dogodilo da ga političari već na početku „uzmu pod svoje“ i optimistički je zaključio da će vjernika biti mnogo više kada u Crnu Goru dođe „kršteni vladika, jer je ovaj sadašnji veći neprijatelj crkve od komunista“. Očigledno je da Krivokapiću i ostalim pristalicama *Apela* nije bio po volji umjereni mitropolit Dajković.

Iako SPC nije uspjela da postavi Amfilohija Radovića za vikarnog episkopa u MCP, ni vikarni episkop Nikanor Bogunović nije bio manje nacionalistički orijentisan, a sveštenici koji su od početka podržavali politiku definisanu u *Apelu* bili su i dalje aktivni. U jednoj analizi o djelovanju vjerskih zajednica u Crnoj Gori iz

1985. godine zaključeno je da je opoziciono političko djelovanje crkve u Crnoj Gori trajnog karaktera, da je postalo izraženije i da su se ispoljili razni oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe.¹⁹ Aktivnost SPC je bila, prije svega, usmjerena na intenziviranje vjerskog života, obnovu vjerskih objekata, okupljanje što većeg broja, ne samo vjernika, nego svih građana na vjerskim proslavama koje su, osim crkvenog rituala, imale elemente i narodnih zborova i folklorne smotre.

Zbog situacije u MCP, Sinod SPC je krajem 1984. godine tražio prijem svoje delegacije u Predsjedništvu SR Crne Gore.²⁰ Posjeta je pripremana mjesecima, i dogovorena je tek nakon što je izabran vikarni episkop. Tako je susret predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore dr Branislava Šoškića sa članovima Sinoda SPC, episkopom žičkim Stefanom i episkopom šumadijskim Savom, uz prisustvo mitropolita Danila, održan u Predsjedništvu 17. oktobra 1985. godine.²¹ Iako su obje strane nastojale da se dijalog vodi u duhu uzajamnog poštovanja i pod parolom dobrih odnosa između SPC i Crne Gore, iskrsla su velika neslaganja. Episkop žički je naveo da je, sa stanovišta Sinoda, situacija u Crnoj Gori najgora i da su, naročito, nedopustivi odnosi opština prema crkvenim posjedima i u pitanju eksproprijacije crkvenog zemljišta. Mitropolit Danilo je izjavio da je zbog neriješenih imovinsko-pravnih sporova izgubio povjerenje u sudstvo i da se zbog toga direktno žalio Sinodu. Episkop Stefan je naveo da je godišnji mitropolitov izvještaj Sinodu takav

¹⁹ DACG, 411, k. 42, Rezime sa sastanka održanog 29. aprila 1985. godine u Herceg Novom.

²⁰ DACG, 411, k. 41, Podsjetnik za predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore o nekim pitanjima u vezi predstojećih razgovora sa predstavnicima Svetog sinoda SPC, Titograd, 1984.

²¹ DACG, 411, k. 45, Predsjedništvo SR Crne Gore, Bilješka, Titograd, 17. X 1985.

da „čovjek zaplače“, i zamolio je da se narodu u Crnoj Gori u pogledu vjeroispovijesti omogući više slobode. Naveo je primjer iz manastira Žiča gdje je iz Crne Gore došla majka sa dva sina koji su se krstili, a zatim su zamolili sveštenike da to ne kažu njihovoj majci, koja je nakon što su joj to ipak saopštili, rekla „nemojte to raditi, oni su komunisti, oni će izgubiti službu.“ Episkop žički je izjavio da su prijem u Predsjedništvu SR Crne Gore tražili kako bi na najvišem nivou zamolili „da se unese malo više slobode između vjerujućih i nevjerujućih“. Naveo je da ne treba izazivati sukobe na liniji vjerujući – nevjerujući, i tražio je više pomoći kada je riječ o odnosu prema crkvenom zemljištu i objektima, naročito prema onima koji su bili i kulturno-istorijski spomenici. Ukazao je da su zadovoljni usmjeravanjem sredstava za obnovu crkava oštećenih u zemljotresu 1979. godine, ocjenjujući da ranije stanje u toj oblasti nije bilo dobro. Episkop Stefan je smatrao i da postoji nejednak odnos prema vjerskim zajednicama u Crnoj Gori jer se „jednima daje da podignu katedralu, a nekima ne da ni crkvice“. Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branislav Šoškić je bio saglasan sa mišljenjem da ne bi bilo mudro i da ničemu ne bi vodilo podvajanje vjernika i onih koji ne vjeruju, ali nije prihvatio ocjenu da je u pogledu slobode vjernika stanje u Crnoj Gori drugačije nego u drugim sredinama. U vezi imovinsko-pravnih problema i pojedinačnih ekscesa izrazio je lično žaljenje i izjavio je da će nastojati da se takve pojave svedu na najmanju mjeru. Potpredsjednik Izvršnog vijeća i predsjednik Vjerske komisije, dr Božidar Tadić je, između ostalog, ukazao na aktivnosti nadležnih organa da se imovinsko-pravna pitanja između Opština i Pravoslavne crkve riješe u skladu sa pozitivnim propisima. Dok su predstavnici Sinoda zamjerili zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa i zbog navodne ugroženosti slobode vjeroispovijesti, crnogorski predstavnici su ukazali na neprihvatljivo političko djelovanje

SPC u Crnoj Gori. Branislav Šoškić je zamjerio što su neki predstavnici SPC u Crnoj Gori izašli iz zakonskih okvira i što su pojedini odgovorni predstavnici SPC u Crnoj Gori imali kleronacionalističko djelovanje. On je direktno saopštio da se radi o sveštenicima Bogiću Femiću iz Bara i Momčilu Krivokapiću iz Kotora, i ukazao je na to da crnogorska vlast smatra da njihovi istupi nijesu dobri. Episkop Stefan je pokušao da ih opravda time da su to mladi ljudi i da oni tako, u stvari, negoduju zbog teškog materijalnog stanja i nepravilnih poteza vlasti prema crkvi. Episkop je pokušao da nevješto opravda i ove sveštenike i najvišu crkvenu vlast. Naveo je da ne zna da li je bilo slučajeva koji su imali karakter antidržavne djelatnosti i tvrdio je da niko od njih u SPC ne razumije šta je kleronacionalizam, a šta je klerikalizam, govoreći da je „to kad bih ja htio da budem predsjednik u državi kao svjetovno lice“. Šoškić je bio direktan i odgovorio je episkopu da se ne radi o tome, već o nacionalizmu koji ima vjersku komponentu.

Ovaj razgovor nije uticao na zaustavljanje ili promjenu političkog djelovanja SPC, jer su analize vlasti ukazivale na to da su se vjerske zajednice, uprkos ustavnim i zakonskim ograničenjima, krajem 1985. i početkom 1986. godine i dalje bavile političkim pitanjima.²² Otvoreno su iznosile ocjene i stavove o aktuelnim društvenim pitanjima i vršile su političku propagandu. Poistovjećivale su vjersko i nacionalno, okupljale ljude na vjersko-nacionalnoj osnovi i tvrdile da, na primjer, dobar Hrvat mora biti i dobar katolik, a dobar Srbin ili Crnogorac dobar pravoslavac. Prema ocjeni Vjerske komisije, aktivnost SPC u Crnoj Gori se tokom 1986. i početkom 1987. godine uglavnom odvijala kroz javne i masovne vjerske

²² DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, februar 1986.

obrede.²³ Na proslavi Trojičinog dana u Pljevljima prisustvovalo je oko 3.000 građana i vjernika, kao i veliki broj lica iz susjednih opština iz Srbije i BiH (Rudo, Čajniče, Goražde, Foča, Sarajevo, Priboj, Prijepolje, Nova Varoš). Vjerskom obredu je prisustvovalo oko 300 odraslih vjernika, a bilo je i djece. Povodom istog praznika oko 500 vjernika je posjetilo manastir Ostrog. U okviru proslave vršena je prodaja vjerske literature i simbola. U Pljevljima i Ostrogu su prikupljani i dobrovoljni prilozi. Više vjerskih skupova je održano i povodom proslave dana Sv. Petra Cetinjskog kada je Cetinjski manastir posjetilo oko 700–800 vjernika i građana. Istim povodom je održana proslava SPC u Prčanju gdje je bilo oko 100 vjernika. SPC je i 1986. godine imala zapaženu aktivnost povodom proslave Gospođinog dana, kad manastira Savina u Herceg Novom. Ovoj svečanosti je prisustvovalo 4–5.000 vjernika i građana, među kojima veći broj omladine i djece. Liturgiju je služio vladika Nikanor sa 9 sveštenika. Kupljeni su prilozi i prodavane svijeće. Tada je osveštana i pravoslavna crkva u Ulcinju. Poslije vjerskog obreda za vrijeme ručka izvedene su nacionalističke pjesme o knezu Lazaru i kosovskim mučenicima, koje su se čule u gradu, jer je bilo jako ozvučenje.

Aktivnosti SPC u Crnoj Gori nastojao je da iz Vršca usmjerava i banatski vladika Amfilohije Radović. Predložio je da se manastir Ostrog aktivira kao novi i budući centar SPC u Crnoj Gori. Sugerisao je da se vikarni episkop Nikanor postavi na mjesto igumana u Ostrogu, kako bi, pored mitropolita Danila, imao više prostora za samostalno djelovanje. Radović je i u Vojvodini promovisao ovakvu politiku, a ona je postala jača i prisutnija u javnosti nakon objave *Memoranduma* SANU 1986. godine. Krajem te godine izvršni predsjednik Gradskog

²³ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskim zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, april 1987.

komiteta SK Novog Sada Tomislav Marčinko je naveo da srpski nacionalisti u savezu sa SPC nastoje da rehabilituju: Dragišu Vasića, Slobodana Jovanovića i Nikolaja Velimirovića. Marčinko je u tom pogledu istakao krilo SPC koje je sebe nazivalo „justinovcima“ i „nikolajevcima“: Atanasija Jevtića, Amfilohija Radovića i Irineja Bulovića, koji su primljeni u Udruženje književnika Srbije.²⁴ On je, takođe, naveo da druženja književnika: Miodraga Bulatovića, Dobrice Ćosića, Matije Bečkovića i Antonija Isakovića sa ovim kleronacionalistima predstavljaju prijetnju za dobre međunacionalne odnose u Vojvodini, jer raspiruju nacionalizam. Ta kleronacionalistička skupina je pokušala da organizuje izložbu Milića od Mačve u Sremskim Karlovcima, bez znanja pokrajinskih organa, ali je to odlučnom političkom akcijom spriječeno. Cilj te izložbe je bio da se organizuje hodočašće SPC u Sremske Karlovce, a kao posebnu zvanicu za taj pohod Marčinko je imenovao banatskog vladiku Amfilohija Radovića.

Zbog ovakvog djelovanja Amfilohija Radovića, crnogorska vlast je i u toku prelomnih političkih događaja u Crnoj Gori krajem 1988. godine bila protiv njegovog dolaska u Mitropoliju crnogorsko-primorsku. Krajem 1988. godine opet je bilo aktuelno pitanje nasljednika mitropolita Danila, koji je imao 93 godine. Vikarni episkop Nikanor Bogunović nije bio podesan za mitropolita crnogorsko-primorskog zato što su odnosi između njega i mitropolita Danila bili loši, i to uglavnom krivicom Nikanora. Sudeći po izjavama mitropolita Danila i po saznanjima Vjerske komisije, odnos vikarnog episkopa Nikanora prema mitropolitu je bio, najblaže rečeno, nekorektan. Bogunović nije imao dobre odnose ni sa crnogorskim vlastima. To je pooštrilo problem nasljeđivanja, odnosa i stanja u MCP, pa je crnogorska Vjerska komisija krajem 1988. godine imala česte

²⁴ Otvoreni udari desnice, *Pobjeda*, 24. X 1986, str. 8.

kontakte sa mitropolitom kako bi se pronašlo rješenje za ove probleme.²⁵ Predsjednik Vjerske komisije, Vladeta Cvijović je o tome sa mitropolitom razgovarao u oktobru 1988. godine, i o tome je obavijestio predsjednika Predsjedništva SR CG, predsjednika Skupštine SR CG, predsjednika Republičkog izvršnog vijeća (vlade) i predsjednika Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Mitropolit i crnogorska vlast su bili saglasni da bi, s obzirom na istorijski značaj MCP i očekivanje javnosti, na mjesto mitropolita morao doći neko ko je po rođenju Crnogorac. No, u hijerarhiji SPC već dugo godina nije bilo kandidata koji bi bio prihvatljiv za crnogorsku vlast. Mitropolit Danilo je za svog nasljednika opet predložio banatskog vladiku Amfilohija Radovića. Pokušao je da ga opravda pred predstavnicima crnogorske vlasti. Isticao je njegove lične i porodične kvalitete, a njegove greške je pravdao „zanosom ortodoksnog kaluđera“. Crnogorska vlast je opet odbila ovaj predlog, pa je Vjerska komisija odlučila da se, u prvom redu, preduzmu odgovarajuće mjere kako bi se mitropolit Danilo zaštitio od lošeg uticaja vikarnog episkopa Bogunovića, i da se nastavi traženje podesnog kandidata koji bi mogao da naslijedi mitropolita Danila. Trebalo je preispitati i mogućnost susreta sa patrijarhom Germanom i da mu se ovo pitanje predoči kao i pitanje odnosa vikarnog episkopa prema mitropolitu. S tom konstatacijom je dočekaana promjena vlasti u Crnoj Gori početkom 1989. godine. Smijenjena crnogorska vlast je, prije svega, propustila decenijsku šansu da za nasljednika mitropolita Danila pronađe kandidata koji bi odgovorao interesima Crne Gore, a prije svega nekoga ko ne bi miješao vjeru i naciju, crkvu i politiku. Od 1989. godine to je bilo neuporedivo teže uraditi.

²⁵ DACG, 411, k. 42, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 27. XII 1988.

Neusmjivo je da su *Apel* i njegovi kreatori do 1989. godine imali podršku i uticaj među sveštenstvom i vjernicima u Crnoj Gori, ali njihova kleronacionalistička politika još uvijek nije bila dominantna u MCP, a u Crnoj Gori vlast je odbila pokušaje da se na čelo MCP postavi Amfilohije Radović, i tako je spriječila jačanje ove politike u Crnoj Gori. Mitropolit Danilo zbog starosti, bolesti i ličnog uvjerenja nije bio za ovu radikalnu politiku, već je vodio umjerenu i opreznu politiku prema vlastima. Dok su u Crnoj Gori bili takva vlast i takav mitropolit, pristalice *Apela*, i od 1986. godine *Memoranduma* SANU, nijesu mogle da, izuzev ekscesa, izazovu krupnije promjene ni u crkvi ni u društvu.

Srpski kleronacionalizam je dobio više slobode u javnosti sa jačanjem politike Slobodana Miloševića u Srbiji i od promjene vlasti u Crnoj Gori u januaru 1989. godine. Počelo se s javnim i masovnim proslavama Božića 1989. godine, prvi put od 1945. godine. Ispred cetinjskog manastira se na Badnji dan, prema pisanju *Pobjede*, okupilo oko 1.000 ljudi kojima se obratio mitropolit Danilo. Uz pucnjavu iz pištolja, mitropolit je naveo da je Badnji dan nacionalni praznik za sve koje se krste s tri prsta, i da je taj dan pobjeda nad okupatorom jer je 1702. godine na Badnji dan sprovedena istraga poturica.²⁶ Episkop Nikanor je pročitao poruku patrijarha Germana koji je naveo da je Kosovo zajednička kolijevka, da je stradanje na Kosovu stradanje Srbije i da se Srbija mora čuvati. Skupu je prisustvovao lokalni partijski funkcioner i predsjednik SO Cetinje Jovan Markuš. U Podgorici se na javnoj proslavi Badnjeg dana pred crkvom svetog Đorđa okupilo par stotina ljudi kojima je govorio episkop Nikanor. U Nikšiću je, po procjenama *Pobjede*, bilo između dvije i tri hiljade prisutnih na javnoj ceremoniji nalaganja badnjaka ispred hrama svetog

²⁶ *Pobjeda*, 8. I 1989, str. 11

Vasilija Ostrošog. Ubrzo su ove crkvene manifestacije, na kojima je propagirana i nacionalna politika, dobile masovnije razmjere. To se najbolje uočilo kada je u Crnu Goru 7. maja 1989. stigao patrijarah German koji je osveštao hram Sv. Vasilija Ostroškog – Sabornu crkvu u Nikšiću. Prema tvrdnjama štampe osvećenju je prisustvovalo nekoliko desetina hiljada građana iz čitave Crne Gore. Pošto patrijarah iz zdravstvenih razloga nije mogao da govori, umjesto njega pozdravni govor je održao episkop banatski Amilohije Radović koji je naveo: „Nije slučajno da se obnova ovoga hrama dogodila u momentu nezadrživog obnavljanja duhovnog i kulturnog, zašto da ne kažemo i političkog, ovih prostora. Ono što se danas ovdje događalo naša je jednodušnost u jedinstvu koje je najbitnija stvar, danas potrebna više nego ikada“. ²⁷ Amfilohijevo javno istupanje bio je očigledan znak ne samo otvorenog propagiranja politike nacionalnog jedinstva u duhu *Apela*, već i znak da je nakon promjene vlasti početkom 1989. godine u Crnoj Gori stvoren slobodan prostor i za njega i za njegovu politiku.

Iako je dozvolila ove javne manifestacije SPC, nova crnogorska vlast tokom 1989. godine nije pokazivala namjeru da značajnije mijenja naslijeđeni pravni položaj i društvenu ulogu vjerskih zajednica. Vjerska komisija pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore je krajem 1989. godine analizirala položaj i djelatnost vjerskih zajednica. To je urađeno na osnovu materijala Saveznog izvršnog vijeća „Pojave protivustavne zloupotrebe vjere i vjerske djelatnosti i neka otvorena pitanja pravnog položaja vjerskih zajednica u SFRJ“. ²⁸ Republička vjerska komisija nove vlasti je ublažila ranije ocjene o pokušajima i opasnostima da se protivno ustavnim i zakonskim

²⁷ Zajednički život – zaloga opstanka, *Pobjeda*, 8. V 1989, str. 4.

²⁸ DACG, 411, k. 43, Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 22. XII 1989.

odredbama religija politizuje, ali je istakla da takve pojave nijesu isključene u bliskoj budućnosti. Komisija je upozorila da bi povezivanje religioznog s nacionalnim faktorom moglo znatno komplikovati inače složene međunacionalne odnose i tako postati faktor političke destabilizacije u Crnoj Gori. Zato je Komisija preporučila da bi, tokom rada na promjenama Ustava SFRJ i Ustava SR Crne Gore i tokom rada na reformi političkog sistema, trebalo uvažavati principe odvojenosti crkve od države, što je podrazumijevalo i uzdržavanje vjerskih zajednica od svih vidova političkog djelovanja. Time bi se očuvalo načelo da je vjersko opredjeljenje privatna stvar građana, da je to lično pravo i stvar slobodne volje na koju niti država, niti drugi politički faktori ne smiju uticati. S druge strane, to nije isključivalo pravo vjernika da ravnopravno sa ateistima sudjeluju u legalnim oblicima političkog djelovanja. I nova vlast je, bar u početku, smatrala da vjerske zajednice ne bi trebalo da organizuju skupove van svojih objekata i van religioznih ciljeva.

U aprilu 1990. godine u Titogradu je održana zajednička sjednica Komisije Izvršnog vijeća za odnose sa vjerskim zajednicama i Odbora SSRN Crne Gore za pitanja religije i djelovanje vjerskih zajednica.²⁹ Raspravljalo se o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, koji je uradila Komisija Saveznog izvršnog vijeća za odnose sa vjerskim zajednicama. Zaključeno je da bi i u novim političkim i državnim okolnostima trebalo zadržati odvojenost crkve od države, jer je to civilizacijsko dostignuće i da bi svako drugo rješenje bilo nazadno. Podržano je opre-

²⁹ DACG, 411, k. 43, Rezime ocjena, mišljenja, predloga i sugestija o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, Titograd, 6. IV 1990.

djeljenje da se građanima garantuje sloboda vjeroispovijesti. Nakon rasprave o tome da li bi vjernicima trebalo omogućiti formiranje stranaka na čisto vjerskoj osnovi, preovladao je stav da, s obzirom na njen višenacionalni sastav i potencijalne neželjene posljedice, u Crnoj Gori to ne bi trebalo dozvoliti. U ostalim oblastima trebalo je proširiti prava vjerskih zajednica i vjernika i bolje urediti odnose države i vjerskih zajednica, ali samo u domenu jasnog i pozitivnog vjerskog djelovanja. Na osnovu ovih stavova može se zaključiti da je nova vlast bila za liberalizaciju vjerskog života, za širenje i zaštitu prava vjerskih zajednica i vjernika, ali i da je nedvosmisleno bila protiv miješanja vjerskih zajednica u politiku. To je bio znak da je, bar u početku, kleronacionalizam bio neprihvatljiv i za novu crnogorsku vlast, ali opštejugoslovenske okolnosti i politički događaji nijesu bili tome naklonjeni.

Početkom 1990. godine raspala se vladajuća partija, Savez komunista Jugoslavije. Ubrzo se raspao i jednopartijski socijalistički sistem koji je zakonski i politički sprečavao miješanje vjerskih zajednica u politička i nacionalna pitanja. Jugoslovenske republike su se odlučile za uvođenje višestranačkog sistema u kome tada nije povučena jasna granica između djelovanja političkih partija i vjerskih zajednica. Formirane su političke partije od kojih su mnoge bile kleronacionalističkog karaktera i koje su u borbi za vlast ili za održanje na vlasti saveznika našle u vjerskim zajednicama. Tako su se partije bavile religijom, a vjerske zajednice politikom. Oslobođena od ograničenja prethodnog sistema, SPC je postala saveznik vlasti Slobodana Miloševića u realizaciji nacionalističke politike. Zato su od 1990. godine ideje *Apela* i *Memoranduma* mogle da se nesmetano afirmišu i kroz političko i kroz crkveno djelovanje. Opet je vjesnik te politike u Crnoj Gori bio banatski vladika Amfilohije. On se početkom 1990.

godine Crnoj Gori javio s idejom da se sruši Njegošev mauzolej. Smatrao je da bi prethodnu kapelu trebalo vratiti na Lovćen, da je izgradnja Mauzoleja bila ljaga na Crnoj Gori i obrazu čitavog naroda, i nemoralan čin u odnosu na Njegoša i u odnosu na Lovćen.³⁰ Izjavio je: „Prije ili kasnije ono što je dograđeno nedavno, što je uljez na Lovćenu, što liči na samar postavljen na Lovćen, na epolette nekog njemačkog generala – moraće da se vrati na mjesto koje mu odgovara. Lovćenu treba vratiti njegov prvobitni izgled.“ Rušenje Mauzoleja i obnova kapele Karađorđevića postao je jedan od ciljeva velikosrpskog nacionalizma u Crnoj Gori. Rušenje mauzoleja bio bi i simbolički čin „vraćanja Crne Gore srpstvu“.

Da bi se Crna Gora što prije „vratila srpstvu“ prvo je trebalo da Amfilohije Radović preuzme mitropolitski položaj na Cetinju. Pored njemu tada naklonjenih političkih okolnosti, u prilog mu je išlo i to što je mitropolit Danilo bio bolestan i što je nacionalistički orijentisan vikarni episkop Nikanor Bogunović faktički marginalizovao uticaj mitropolita Danila. Bogunović je pripremao dolazak Radoviću. Mitropolit Danilo je u septembru 1990. proveo 21 dan na liječenju i oporavku u bolnici u Titogradu.³¹ Kada je mitropolit otpušten iz bolnice, sekretar Vjerske komisije Vukosav Dobrilović koji je preko ljekara pratio mitropolitovo liječenje, obavijestio je vikarnog episkopa Nikanora da dođe i prihvati mitropolita.³² Nikanor je odgovorio da iz MCP i Cetinjskog manastira nema ko da dođe za mitropolita. Takva nekorektnost Nikanora nije imala pandan. Dobrilović je potom obavijestio

³⁰ Šta je Lovćen bez kape nebeske, *Pobjeda*, 18. III 1990, str. 7.

³¹ DACG, 411, k. 43, Zabilješka razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

³² DACG, 411, k. 43, Zabilješka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

mitropolitovog sinovca Pavla Dajkovića koji je poručio da će za mitropolita doći da ga iz Titograda do Cetinja preveze svojim autom „fića“. Dobrilović je to odbio i naveo da se zbog dužine puta i neudobnosti mitropolit ne može voziti u tom autu, tako da je Dobrilović organizovao da auto crnogorske vlade preveze mitropolita. Kada su stigli ispred Cetinskog manastira dočekao ih je tužan prizor. Kapija manastira je bila zatvorena, a ispred nje je čekalo oko 30 ljudi koji su htjeli da posjete i razgledaju manastir. Nije bilo nikoga da sačeka mitropolita, što je bio drugi tužan prizor. Tek je u zgradi mitropolije jedna starija žena sačekala mitropolita i Dobrilovića. Mitropolit se tu požalio na odnos vladike Nikanora prema njemu. Naveo je da mu je Nikanor ukinuo telefon, da mu je oduzeo sve štedne knjižice i da mu je faktički oduzeo i mitropolitsku vlast. Animositet ekstremista u SPC prema mitropolitu Danilu je bio zbog njegovog umjerenog stava. U jednom od svojih posljednjih javnih obraćanja 1990. godine mitropolit Danilo je izjavio da je Crna Gora primjer za dobre odnose između konfesija i da u tome Crna Gora može poslužiti kao škola drugima. Naveo je: „Ako bi neko htio da se uči kako se odnose konfesije jedna prema drugoj, onda bi trebalo da dođe u Crnu Goru.“³³ Kada su ga 1990. godine u bolnici u Titogradu posjetili predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branko Kostić i potpredsjednik Izvršnog vijeća, Mladen Vukčević, mitropolit je Kostiću rekao: „Predsjedniče, sačuvajte Crnu Goru“.³⁴

Vikarni episkop Nikanor je govorio i radio drugačije. Posvećen srpskom kleronacionalizmu donio je odluku da se u Cetinjskom manastiru i još nekim hramovima u Crnoj Gori

³³ Graditi kult ljubavi, *Pobjeda*, 7. I 1990, str. 4.

³⁴ DACG, 411, k. 43, Zabilježka razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

mogu vjenčavati i krstiti samo Srbi i niko više.³⁵ Zbog toga što je Nikanor vjerske obrede vjenčanja i krštenja u crkvama dozvoljavao samo Srbima, kao i zbog opšte situacije u Crnoj Gori, 456 pripadnika plemena Bajice je u julu 1990. godine objavilo peticiju za pokretanje akcije na obnovi nasilno i neregularno ukinute Crnogorske pravoslavne crkve.³⁶ To je bio prvi put, ne samo nakon 1945. godine, nego i nakon 1918. godine da se tako masovno, javno i direktno tražilo da crnogorska vlast obnovi Crnogorsku pravoslavnu crkvu. U peticiji je navedeno: „Na osnovu skoro trovjekovne tradicije loženja badnjaka pred Cetinjskim manastirom svake godine od vremena vladike Danila, mi, bratstvo Martinovića i Borilovića iz Bajica, uz podršku velike većine građana Cetinja, a vjerujemo i crnogorskog naroda iz ostalih krajeva Republike, neopozivo od nadležnih društveno-političkih organa Cetinja i Crne Gore

ZAHTIJEVAMO

Vraćanje svih prava Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi koja su joj neregularno i nekanonski oduzeta nasilnim pripajanjem Srpskoj pravoslavnoj crkvi 1920. godine. Da se zaista radi o grubom nasilju potvrđuje podatak da je Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi od strane vasiljenskih crkava priznat autokefalni status još 1855. godine, kada je ona upisana kao deveta po redu u skupini samostalnih i samodovoljnih pravoslavnih crkvenih organizacija grčko-istočnog obreda. Njeno vraćanje u položaj autokefalne crkve tražimo, ne iz pomodarstva da uz državu imamo i svoju crkvu, već iz razloga što je svojom istorijskom suštinom nedjeljivi dio crnogorske

³⁵ DACG, 411, k. 43, Zabilježka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

³⁶ DACG, 411, k. 43, Zahtjev-peticija stanovnika plemena Bajica, Cetinje, 20. jul 1990.

državnosti. Za potvrdu toga dovoljno je navesti samo podatak da su crnogorski mitropoliti birani na Opšternogorskom zboru iz redova crnogorskog naroda i nijesu mogli biti stranci. Tako izabrani kandidati išli su na hirotonisanje u Peć ili drugdje, i nakon posvećivanja zvanično postajali poglavari Cetinjske mitropolije, zapravo od početka XVII vijeka – starješine Crnogorske pravoslavne crkve. Paralelno s preuzimanjem vladikaškog trona, crnogorski mitropoliti su istovremeno postajali i političke vođe crnogorskog naroda. U jednoj ličnosti sjedinjavala se tako crkvena i državna vlast, što upućuje na njenu nedjeljivost. Po istom tom osnovu, crnogorsko sveštenstvo se ničim nije odvajalo od naroda. Svještenici su naporedo bili propovijednici vjere i ratnici. Šta više, ovaj drugi poziv bio im je važniji od prvog. Prema tome, Crnogorska pravoslavna crkva i crnogorska država su bile toliko urasle jedna u drugu da je njihovo razdvajanje bilo nezamislivo. Prirodna veza među njima ostala je neraskidiva do kraja postojanja Kraljevine Crne Gore. Kako je poznato, spoljnim nelegitimnim putem, najprije je (1918) ukinuta crnogorska država, bez da se o tom činu sasluša glas njenog naroda, pa je jednostranim administrativnim putem bila prisajedinjena Kraljevini Srbiji, da bi preko nje ušla u Kraljevstvo SHS. U vrijeme NOR-a, odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a, na zahtjev crnogorskog naroda, koji je to izborio krvlju, vraćena je Crnoj Gori njena državnost. Na sličan način kako je bespravno na kraju prvog svjetskog rata bila likvidirana crnogorska državnost, dvije godine kasnije (1920) bila je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva i prisajedinjena Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Dotadašnja Cetinjska arhiepiskopija svedena je na rang obične eparhije pod imenom Mitropolija crnogorsko-primorska. I dok je, kako je kazano, crnogorska država uspostavljena u poratno socijalističko vrijeme kao jedna

od federalnih jedinica nove Jugoslavije, njena Crnogorska pravoslavna crkva je do danas ostala bez sebe. To znači da je poratna crnogorska država ostala raspolučena, invalidna, čime joj je nanijeta velika istorijska nepravda. Izloženo nas upućuje na zaključak da upozorimo da je nastupio krajnji trenutak da Crna Gora sama kao legitimni državni organizam, po uhdanom postupku, odmah pristupi ponovnoj uspostavi autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve, uključujući tu sve promjene koje će proizići iz njenog novog položaja. Osim istorijskih, organizaciono-kanonskih, teoloških i drugih, postoje i čisto praktični i to vrlo akutni razlozi, koji iziskuju uspostavljanje Crnogorske pravoslavne crkve, za čije navođenje u ovakvom dokumentu nije prilika da se ističu, pa moraju biti ispušteni. Imajuću rečeno u vidu, mi, stanovnici plemena Bajica, kategorički i izričito zahtijevamo od nadležnih organa crnogorske države, posredstvom Skupštine opštine Cetinje, da hitno pristupe reinauguraciji Crnogorske pravoslavne crkve. U protivnom, s tekućom godinom prestajemo s običajem naganja badnjaka pred Cetinjskim manastirom, jer on, kako vidimo, ne pripada domaćoj crkvenoj organizaciji, već njenoj naturenoj posestrimi, koja se niučemu sestrinski ne ponaša. Energično tražimo da se stvar koju mi pokrećemo, po regularnoj kanonskoj i državnoj proceduri, što prije dovede do kraja, da bi se crnogorski narod i po tom osnovu izjednačio u pravima koja imaju drugi bratski narodi jugoslovenske zajednice.“

Vjerovatno je da je na nastanak ove peticije i na njen istorijski narativ uticaj imala politika Liberalnog saveza Crne Gore, koji je djelovao od početka 1990. godine. Ova partija je smatrala da bi, u slučaju nestanka druge Jugoslavije, Crna Gora trebalo da postane nezavisna država. Liberalni savez je smatrao da bi trebalo poništiti sve odluke koje su od 1918. godine bile protiv crnogorske državnosti, uključujući i odluku kojom je

Crnogorska crkva pripojena SPC. Nacionalistički rad SPC, odnosno nacionalna isključivost vikarnog episkopa Nikanora samo su učvrstili članove i pristalice Liberalnog saveza da je za nacionalne interese Crne Gore neophodna obnova Crnogorske pravoslavne crkve.

Na osnovu ove peticije njeni autori su napisali i rezime koji su uputili SO Cetinje.³⁷ U njemu je traženo da se hitno vrati autokefalna Crnogorska crkva kako bi crnogorski narod nakon dugog vremena postao vlasnik oko 650 crkava i manastira, i neprocjenjivog bogatstva sačuvanog u njima koje je crnogorski narod stekao u dugovjekovnoj istoriji. Traženo je da se Cetinjski manastir zove, kao i uvijek, manastir rođenja Presvete Bogorodice ili manastir Svetog Petra Cetinjskog, a ne kao tada – Srpski pravoslavni manastir. Traženo je i da se crkva u Bajicama zove, kao i uvijek, crkva Svetog Jovana Krstitelja, a ne kao tada – Srpska parohija Bajice. Isto tako i druge crnogorske bogomolje koje su, kako su naveli, nasilno preimenovane trebalo je da se nazovu svojim starim imenima. Tražili su da se njihova djeca krštena u „našim bogomoljama“ mogu uvesti u crkvene knjige kao Crnogorci, a ne isključivo kao Srbi, što je tada bio slučaj. Istakli su da se, zbog toga što je SPC tako zdušno radila na potiranju jednog naroda i nacije, njeno djelovanje koje traje punih 70 godina, odnosno od ukidanja Crnogorske pravoslavne crkve, može nazvati genocidom. Tvrdili su da su se pojedini sveštenici Cetinjskog manastira vandalski ponašali prema grobnicama knjaza Danila i Velikog Vojvode Mirka. Tražili su da se što prije izvrši popis svih eksponata i drugih vrijednosti u vlasništvu crkava, kako se ne bi došlo u situaciju da čak ni Zavod za zaštitu spomenika kulture ne zna da li se u vladličanskim panagijama nalazi drago kamenje ili obično bojadisano staklo. To je bilo neophodno radi

³⁷ DACG, 411, k. 43, Bez naslova.

izbjegavanja eventualnog otuđenja ovog bogatstva, kao i zbog izbjegavanja dugotrajnih sudskih sporova oko prava vlasništva između SPC kao institucije Republike Srbije i CPC kao institucije Republike Crne Gore. I kod njih se osjetila doza kleronacionalizma jer su plemenci iz Bajica zajedno sa građanstvom Cetinja izričito zahtijevali da se Badnje večer proglaši nacionalnim praznikom crnogorskog naroda. Naveli su da zbog duhovnog genocida nad „našim svetinjama“ treba pozvati na odgovornost vladiku i ostale sveštenike Cetinjskog manastira, i nakon utvrđene odgovornosti iste smijeniti, a na njihova mjesta postaviti isključivo provjerene i moralno podobne crnogorske sveštenike. Izjavili su da će ukoliko se ovom zahtjevu ne udovolji, stanovnici Bajica, na žalost, prestati sa skoro trovjekovnom tradicijom loženja badnjaka – simbola borbe, čvrstine i poštenja – pred Cetinjskim manastirom, i da će tu tradiciju nastaviti pred crkvom Svetog Jovana Krstitelja u Bajicama. Poručili su da će od tog dana sve do ispunjenja njihovih zahtjeva, crkvu u Bajicama smatrati za sjedište Crnogorske pravoslavne crkve. Na kraju su naglasili da se ova peticija ne vezuje ni za kakvu političku stranku.

Skupština opštine Cetinje je o ovoj peticiji, pred delegatima svih vijeća, raspravljala na sjednici 29. oktobra 1990. godine.³⁸ Jednoglasno je odlučeno da SO, shodno pozitivnim zakonskim propisima, nema ingerencije da odlučuje po podnijetim zahtjevima i da se peticija sa dostavljenim propratnim aktima proslijedi Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama. SO Cetinje je Vjerskoj komisiji dostavila cjelokupan predmet koji je dobila od stanovnika plemena Bajice. Vjerska komisija ni crnogorska vlast o tome nijesu ni raspravljali niti su pokušali da na taj način riješe status crkve u

³⁸ DACG, 411, k. 43, Skupština opštine Cetinje – Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama, Cetinje, 31. X 1990.

Crnoj Gori. Vlast se isključivo posvetila rješenju pitanja mitropolitovog nasljednika i sređivanju odnosa sa MCP.

Stanje u MCP je bilo komplikovano, a položaj 95-godišnjeg mitropolita Danila, koji je bio u potpunosti odbačen od saradnika i prepušten sam sebi u najtežim danima svoga života, bio je nepodnošljiv prije svega zbog neadekvatnog rada vikarnog episkopa Nikanora.³⁹ Zbog zahtjeva da se obnovi Crnogorska pravoslavna crkva prijetio je i crkveni raskol, koji se mogao pretvoriti i u politički sukob. To je ukazivalo na potrebu da se u najkraćem roku riješi pitanje mitropolitovog nasljednika. Dominantni politički faktori u Srbiji i Crnoj Gori su bili naklonjeni Amfilohiju Radoviću pa je odlukom Svetog arhijerejskog sabora SPC u decembru 1990. godine postavljen za mitropolita crnogorsko-primorskog.⁴⁰ Istomišljenici su ga dočekali i stihovima. Povodom njegovog dolaska u Crnu Goru, književnik Ranko Jovović mu je posvetio pjesmu „Obraćanje bratu“ u kojoj kaže: „Ti jesi Božji poslanik/ I jagnje i Živi Brat/ Dozovi – Okupi narod, Vladiko,/ Ko Sveti Petar nekad“.⁴¹ U intervjuu datom NIN-u Radović je izjavio da dolazi na Cetinje da miri zavađene i brati razbraćene, i da pomogne obnavljanju kapele na Lovćenu, jer će se tako obnoviti i oskrnavljena narodna duša. Mitropolit Amfilohije je svečano ustoličen na Cetinju 30. decembra 1990. godine. Na tron ga je uveo srpski patrijarh Pavle, a svečanosti je, prema pisanju *Pobjede*, prisustvovalo nekoliko hiljada građana među kojima: predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Momir Bulatović, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, Radoje Kontić, potpredsjednik Izvršnog vijeća, Blagoje Lučić, ministar za

³⁹ DACG, 411, k. 43, Saziv za sjednicu Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 17. VII 1990.

⁴⁰ *Pobjeda*, 16. XII 1990, str. 4.

⁴¹ *Pobjeda*, 29. XII 1990, str. 8.

unutrašnje poslove, Pavle Bulatović, predsjednik Srpske demokratske stranke BiH, Radovan Karadžić i akademik Matija Bećković.⁴² Patrijarh Pavle je rekao: „Crna Gora je u očima čitavog srpstva uvijek bila pojam slobode, čestitosti i junaštva“, a mitropolit Amfilohije: „Uveli ste me danas, Vaša Svetosti, u drevni tron srpskih episkopa“. Izjavio je i da je Kosovo temelj srpstva a da je Lovćen njegov krov.⁴³ Jednu od prvih mitropolitskih poruka uputio je pobornicima autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Uz dozu cinizma, poručio im je: „Oni su Boga molili i domolili. Bog im poslao Crnogorca... Dobra im je želja, dobra namjera, ta potraga za nekim identitetom, ali ne može identitet da se zasniva na laži, na nekim hibridnim izmišljotinama“. Mitropolit je smatrao da su Crnogorci dio srpstva i da je sve drugo izmišljotina. Odmah je bilo jasno šta će postati Mitropolija i kakvu će politiku sa mitropolitskog trona voditi jedan od tvoraca *Apela* i promotera Nebeske Srbije.

⁴² *Pobjeda*, 31. XII 1990, 1. i 2. I 1991, str. 4.

⁴³ *Pobjeda*, 30. XII 1990, str. 6.